

OSMANLI DÖNEMİNDE RUMELİ'DE VAKIF PARANIN KULLANDIRILMASINDA ARANAN ŞARTLAR

HÜSEYİN ÇINAR*

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

ÖZ

Para vakıfları Osmanlı döneminde kendine has uygulamaları ile vakfedilen diğer akarlar içinde ayrı bir yere sahipti. Bu dönemde para vakıfları ile ilgili tartışmaların merkezinde daha çok paranın vakfedilmesinin hukukî yönü ve uygulamada ortaya çıkan bazı idari ve mali tasarruf usulleri yer almıştır. Osmanlı Devleti'nde beş asrı aşan bir zaman diliminde para vakfı uygulamalarına sıkça rastlanmış öyle ki çoğu zaman pek çok vakfın tek gelir kaynağı vakıf para olmuştur. Osmanlı döneminde Rumeli'de / Balkan coğrafyasında kurulan vakıfların gelir kalemleri arasında yer alan paranın kullanılmasında, bir başka ifade ile işletilmesinde uyulması gereken kurallar, vakıf kurucularının talepleri / şartları arasında ne şekilde yer almıştır? Bu çalışmada Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki vakfiyelerden yola çıkılarak, para vakıflarının yaygın bir uygulama alanı bulduğu Osmanlı'nın Rumeli coğrafyasında kurulan vakıflardaki para kullandırma usulleri üzerine bir durum tespiti ve değerlendirme yapılacaktır. Böylece vakıf kurucusunun vakıf paranın işletilmesi sırasında doğabilecek zararı aza indirmek için başvurduğu yöntem ve şartlar bir nebze de olsa gözler önüne serilecek ve vakıf kurucularının iç dünyalarına bir yolculuk yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Vakıf Para, Osmanlı Devleti, Rumeli, Vakıf Paranın İşletilmesi

REQUIRED QUALIFICATIONS FOR BORROWING WAQF MONEY AT THE RUMELIA IN THE OTTOMAN PERIOD

ABSTRACT

With their peculiar practices, cash waqfs had a separate place among other devoted properties in the Ottoman period. The center of the discussions on the cash waqfs had been the legal aspect of devoting cash and some administrative and financial methods that were used in practice. In the Ottoman Empire, the practices of cash waqfs had frequently been seen in a period exceeding five centuries. In fact, in many cases, the only source of income for many waqfs had been the devoted cash. How were the rules of borrowing or operating money, which is among the income sources of the waqfs in the Rumelia/Balkan geography in the Ottoman period, included among the demands/requirements of the founder? In this study, using the waqf charters (waqfiyahs) in the Archive of the Directorate General of Foundations, the ways of borrowing money from the waqfs that were founded in the Rumelian territory of the Ottomans will be discovered and assessed. Thus, the methods and conditions which were resorted to by waqf founders to lower losses while waqf money were used will be revealed to a certain extent and the inner world of the waqf founders will be investigated.

Keywords: Waqf, Waqf Money, Ottoman State, Rumelia, Operation of Waqf Money

* Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Tarih Bölümü, E-mail: hcinar@ybu.edu.tr

Vakıf, genel anlamı dinî, sosyal ve hayrî bir gayenin gerçekleşmesi için mülk sahibi tarafından menkul veya gayrimenkul bir malın kendisinin veya gelirinin ebedi olarak tahsis edilmesidir. Bu uygulama ile vakfedilen mal alınıp satılmaktan ebedî olarak alikonulmakta ve Allah'ın mülküne dönüşmekte, bundan elde edilen menfaat ise dinî, sosyal ve hayrî bir gaye için harcanmaktadır. Uygulamada vakıf malın aslına dokunulmamaktadır (Günay 2012: 475-476).

İslam hukukçuları gayrimenkul ve menkul malların vakfedilmesinde birtakım şartlar aramışlardır. İslam fihhının ilk oluşum safhasında, vakfedilen malın gelirinin devamlılık vasfı taşıyan gayrimenkul olması özelliğine aşırı vurgu yapılırdı. Ancak zamanla dönemin iktisadi ve sosyal şartları, İslam hukukçularını bu kuralları genişletme ve esnetme mecburiyetinde bırakmıştır. Zaman içinde ortaya çıkan zaruretler çeşitli çıkış yollarının ortaya konulmasına sebep olmuş; konuyla ilgili bir hukuk terminolojisini ve literatürünü ortaya çıkarmıştır. Mesela Hanefî mezhebinin kurucu imamı İmam-ı Azam Ebû Hanife (ö.767) menkulün vakfını kabul etmediği halde, onun öğrencilerinden İmam Ebû Yusuf (ö.798) gayrimenkulün zaruri tamamlayıcıları oldukları takdirde menkullerin de vakfına müsaade etmiştir. Bu görüş çerçevesinde gayrimenkule bağlı kölelerin ve tarım aletlerinin de vakfedilmesi caiz görüldü. Aynı mezhebin bir başka hukukçusu ve aynı zamanda Ebû Hanife'nin öğrencisi olan İmam Züfer (ö.775) gayrimenkule bağlı olsun ya da olmasın menkullerin, hatta kullandıkça tükenebilen şeylerin de vakfına müsaade etmiştir. Nihayet Ebu Hanife'nin bir diğer öğrencisi İmam Muhammed Şeybânî (ö.805) de mahalli adetler elverip, teamül (örf) haline geldiği takdirde menkullerin vakfını da geçerli saymıştır. Neticede teamül haline dönüşme kriteri Hanefî ve Malikî mezheplerince de kabul görmüştür (Yediyıldız 1986: 154; Günay 2012: 476-477; Döndüren 1998a: 38-42; 1998b: 63-64; Tabakoğlu, 2005: 93, dn 43).

Osmanlı Döneminde İlk Para Vakfı Uygulamaları

Menkullerin (taşınır servetin), özellikle nakit paraların vakfı tartışmalı olmasına rağmen, Osmanlılar para vakıflarını önemli kredi ve finansman kurumları olarak yaşattılar. Osmanlı döneminde para vakıflarına (nukûd-ı mevkûfe) ilk defa Sultan II. Murad (1421-1444, 1446-1451)'in saltanat yıllarında ve Fatih Sultan Mehmed (1444-1446; 1451-1481)'in saltanatının ilk evresinde rastlanmaktadır (Özcan 2003: 11). Osmanlı döneminde bili-

nen ilk para vakfı Edirne’de Kenise/Kilise Camii mahallesinden Yağcı Hacı Muslihüddin b. Halil es-Semmân adındaki şahsın Evâhir-i Cumâdiye’l-ûlâ 826/2-11 Mayıs 1423 tarihinde kurduğu ve Ağaçpazarı’ndaki dükkanlar ile 10.000 akçe nakit parasını vakfettiği vakıftır. Burada vakfedilen paranın muamelesinden elde edilen yıllık gelir 1.000 akçedir (onu on bir hesabı üzere [%10] vakfetmiştir.) Bu para XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait tahrir kaydında zayi olmuş olarak gösterilmiştir. Bu vakfın hizmet alanı Kenise / Kilise Camii’nde 3 kişinin günde birer akçe yevmiye ile birer cüz okumaları olarak belirlenmiştir (Gökbilgin 1952: 272-273). Döneme ait içinde vakıf para bulunan bir başka vakıf da Sultan II. Murad devri devlet adamlarından Balaban Paşa (ö. 850/1446-1447)’ya aittir. Balaban Paşa Edirne’de bir cami ve imaret ile Gelibolu’da medrese yaptırmış ve 846/1442-1443 yılında yaptırdığı bu medrese için 30.000 akçe nakit para ile Gelibolu’da hamam ve dükkanlar vakfetmişti (Gökbilgin 1952: 223). II. Murad dönemine ait içinde vakıf para bulunan vakıflar arasında Ebubekir b. Hacı Yusuf’un Gelibolu’daki Hüsameddin Mescidi için 3.500 akçe ile 5 dükkân vakfını; Gelibolu’daki Hoca Hamza Mescidi’ne Hatice Hatun’un 3.000 akçe vakfını; yine Gelibolu’da bulunan Kadı Selahaddin Zaviyesi için gayrimenkullerle birlikte 1.700 akçenin vakfını burada belirtebiliriz (Gökbilgin: 1952: 283, 286-287, 288-289).

Fatih Sultan Mehmed, geliri Yeniçeri Ocağı’nın ihtiyacı olan etlerin sübvansiyonunda kullanılmak üzere 24.000 altın vakfetmiştir. Bu vakıf bir padişah tarafından kurulan ilk para vakfı kabul edilmektedir. Yine İstanbul’un et ihtiyacı için Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566), kendisinden önce bu iş için tesis edilen vakıfları bir araya getirerek 698.000 akçelik bir vakıf kurmuştur. Bu paranın gelirinin de İstanbul kasaplarına sermaye olarak verilmesi istenmiştir. Zaman içerisinde para vakıfları o kadar gelişmiştir ki, bunlar adeta birer vakıf bankalar gibi faaliyet göstermiştir (Tabakoğlu 2005: 93). Ö. Lütfi Barkan ve E. Hakkı Ayverdi’nin tespitlerine göre, İstanbul’da Fatih’ten itibaren, 1456-1551 yılları arasında kurulmuş 1.161 para vakfı mevcuttu. Bu para vakıflarının da %56’sı, 1520-1546 yılları arasında (653 adet) kurulmuştu (Barkan ve Ayverdi’den aktaran Tabakoğlu 2005: 94). Para vakıflarının gelişme süreci incelendiğinde, Şeyhülislam Ebussuûd Efendi’nin büyük bir finansman kaynağını harekete geçirdiği; XV. yüzyıldan itibaren sürekli gelişen para vakıflarının, XVI. yüzyılın ikinci yarısında zirveye ulaştığı görülmektedir (Tabakoğlu 2005: 93; Döndüren 1998b: 64).

Para vakıfları, Osmanlı toplumunda sonraki yüzyıllarda da gerek Anadolu gerekse Rumeli topraklarında oldukça yaygın bir uygulama alanı bulmuş; bin-

lerce vakıf ya nakit paranın doğrudan ya da bir gayrimenkulle birlikte vakfedilmesine şahit olmuştur. Vakfiyelerde ya da vakıf tahrir defterlerinde yer alan para vakıflarına bakıldığında, vakfedilen paralar çok mütevazi rakamlardan yüksek meblağlara varan, vakıf kurucusunun ekonomik durumuna ve amacına göre değişmiştir. Özellikle dinî hizmetleri finanse etmek için kurulan para vakıflarının yanında, avâriz vakfı, yeniçeri orta sandıkları ve hırfet vakıfları gibi toplumsal ihtiyaçları, mahalle-köy mensubiyeti ya da meslektaş dayanışmasının tezahürü için kurulan para vakıfları da mevcuttur. Nitekim bunlardan avâriz vakıfları, bir köy ya da mahalle halkının ödemekte güçlük çektikleri vergiler ve köy ya da mahallenin ihtiyaçlarına sarf edilmek üzere kurulan akar ve para vakıflarıdır. Vergi ödemesi dışında zamanla bu vakıflar, günümüz beledi hizmetlerini de finanse eder nitelik kazanmıştır. Mahalle/köy ahalisinin maruz kaldığı yangın, deprem, sel, salgın hastalık gibi âfetlerle, dul, fakir ve yetimlerin ihtiyaçları, sahipsiz cenazelerin masraflarının karşılanması, işsizlere sermaye verilmesi, kaldırım, mektep tamiri gibi hizmetler için de avâriz vakıfları kullanılmıştır. Bu vakıflardan ihtiyaç sahiplerine, vakıf akarların yıllık gelirlerinden, paraların ise işletilmesiyle elde edilen kârından (rihbinden) yardım yapılır, ana kaynak ise korunurdu (İpşirli 1991: 109; Koyuncu Kaya 2014: 35-50).

Osmanlı Döneminde Para Vakıflar İle İlgili Hukukî Tartışmalar

Para (nukûd) vakıfları, sadece nakit sermaye ile kurulan vakıflardır. Kuruluş amaçları bakımından gayrimenkul ile menkul vakıflar arasında fark yoktur. Para vakıflarının kurulması, meşruiyeti ve nasıl işletileceği konusu çeşitli tartışmalara neden olmuştur. Bu tartışmalar teorik düzeyde Osmanlı öncesinde de yaşanmış; ancak yaygın bir uygulama alanı bulduğu Osmanlı döneminde, bu vakıflara karşı birkaç sebepten dolayı güçlü bir muhalefet oluşmuştur. Bunların başında vakıf paraların işletilmesinde uygulanan usulün faiz uygulamasına benzeresi ve vakfedilen paranın süreklilik gösteremeyeceği düşüncesi gelmektedir (Çınar&Koyuncu Kaya: 2015: 82).

Osmanlı döneminde para vakıfları ile ilgili hukukî tartışmalar XVI. yüzyılın ilk yarısında öne çıkmaya başlamıştır. 1526-1536 yılları arasında şeyhülislamlık da yapan İbn-i Kemal (Kemalpaşazâde) (ö.1536), *Vakfi'd-Derâhim ve'd-Denânîr / Risâle fî Cevâzi Vakfi'd-Derâhim ve'd-Denânîr* adı ile bilinen, para vakıflarının meşruiyetine dair ilk müstakil eseri yazmıştır. Bu risalede, para vakfetmenin caiz olduğu görüşü savunulmuştur. İbn-i Kemal, para vakıflarının meşruiyeti tartışmasının başlangıcı sayılan bu risalede, bir kadı tarafından verilen hükmün bir başka kadı tarafından bozulmayacağını belirtmiş ve uygulamada problem

çıkmasının önünü kesmeye çalışmıştır. Böylece para vakıflarının caiz olduğunu benimseyen, dönemin resmî görüşünü ortaya koymuş ve uygulamanın nasıl yapılması gerektiği konusunda genel çerçeveyi çizmiştir (Özcan 2003: 32-33).

Para vakıfları ile ilgili bir diğer tartışma Anadolu Kazaskeri Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi (ö.1547) ile Rumeli Kazaskeri olduğu yıllarda Ebussuûd Efendi (ö.1575) arasında yaşanmıştır. Çivizâde, para vakıflarının caiz olduğunu söyleyen Ebussuûd'u şiddetli bir şekilde eleştirmiş ve dönemin padişahı Kanuni Sultan Süleyman'ı da etkileyerek, para vakıflarını yasaklayan fetvasının, 1538'de hükm-i şerif haline gelmesini sağlamıştır. 1539-1542 yılları arasında şeyhülislamlık da yapan Çivizâde'nin fetvası ile yaklaşık 10 yıl, Osmanlı Devleti'nde para vakıfları yasaklanmıştır (Kurt 1996: 16; Özcan 2003: 36-38).

Çivizâde'nin görüşüne en önemli muhalefet, Halvetî Tarikatı şeyhi Sofyalı Şeyh Bâlî Efendi (ö. 1552)'den gelmiştir. Şeyh Bâlî Efendi Rumeli'de yaygın halde bulunan para vakıflarının, Çivizâde tarafından men edilmesi üzerine başta Kanuni Sultan Süleyman, Çivizâde ve Şah Çelebi'ye ayrı ayrı mektuplar göndermiş ve nakit paranın caiz olduğunu, bu vakıflarının halka büyük hizmet verdiğini, yasaklanması halinde para vakıflarına dayanan müesseselerin kapanacağını, bundan da en fazla halkın, dinî müesseselerin ve bunlardan geçimini sağlayan kimselerin zarar göreceğini, toplumun huzuru için bu vakıfların devam etmesi gerektiğini belirten görüşlerini iletmıştır (Kurt 1996: 15; Özcan 2003: 38-44).

Sofyalı Şeyh Bâlî Efendi olaya pratik ve gündelik hayatın içinden bir bakış sergilemiş, çok geniş bir zümre tarafından benimsenen ve müdahil olunan para vakfetme işlemini savunmuştur. Bir kere her türlü tartışmaya rağmen halkın bir kısmının para vakfına bu kadar yakın durmasının ve meyilli olmasının nedenleri arasında, sürekliliği olan hayır yapma (sadaka-i cariyeye), hayırla ve dua ile yâd edilme arzusunun, ancak elinde var olan belirli miktardaki meblağın vakfa dönüştürülmesiyle mümkün olacağı düşüncesinde aramak yerinde olur. Çünkü hayır yapmak isteyen pek çok kimsenin elinde, vakfedebileceği herhangi bir gayrimenkul olmayabilirdi. Ancak bir miktar parasının olması pekâlâ mümkündü. O da elindeki bu parayı, yakınındaki veya uzağındaki bir mescide, bir camiye, bir medreseye ya da hayrî müessesedeki bir hizmete veya amaca vakfedebilirdi. Para vakıflarının Osmanlı toplumunda yaygınlaşmasının, dinî, sosyal ve hayrî amaçlarla bu kadar bütünleşmesinin sebepleri arasında hayır yapma duygusunun geniş bir tabana yayılmanın bir tezahürü olan nakit paranın da vakfedilmesinde aramak gerekir. Bu uygulama ile vakıf yapmak ve kurmak bir bakıma kolaylaştırılmış ve teşvik edilmiştir. Burada vakfi kuranın genelde beklentisi ne

olmuştur? Bu sorunun cevabı, pek çok vakfiyede karşımıza çıkan; öldükten sonra kendisi, ailesi ve akrabaları için senenin ya da günün belli vakitlerinde ruhları için Kur'an-ı Kerim okunması, fakirlere yemek yedirilmesi, kurban kesilmesi, mevlid-i şerif okunması gibi beklentilerdi. İşte Şeyh Bâlî Efendi ve onun gibi düşünenler, böyle bir vakıf kurucusu kitlenin ve onların hizmet bekledikleri hayrî müesseselerin sesini merkeze iletmeye çalışmıştır.

Çivizâde'nin para vakıflarını yasaklayan görüşüne en büyük tepki, yine kendisi gibi önce kazasker sonra da şeyhülislam olan Ebussuûd Efendi'den gelmiştir. O, *Risâle fî Vakfi'l-Menkûl ve'n-Nukûd* adlı risalesiyle, Çivizâde'ye cevap vermiştir. Ebussuûd Efendi konu ile ilgili açıklamasında, menkul mallar İmam Şafii'ye göre hiçbir kayda bağlı olmaksızın, Ebû Yusuf'a göre hakkında nâs (kesin ve açık hüküm/ayet, hadis) olmak şartıyla, İmam Muhammed'e göre hukukî örf ve teâmüllerin kabul edilmesiyle, İmam Züfer'e göre de para vakıflarının kayıtsız şartsız caiz olduğu görüşüne yer vermiştir. Ebussuûd Efendi'ye göre, İmam Muhammed'in görüşünü takip etmek en isabetli yoldur; zira o, vakfedilebilecek mal konusunda belli bir taşınırı kastetmediğinden, teâmül (örf) olduğu takdirde para vakıflarının da vakfedilebilecek mallar gruba girebileceğine işaret etmiştir. Ebussuûd, Efendi yaşadığı dönemde para vakıflarıyla ilgili böyle bir teâmül oluştuğu için bu tür vakıfların caiz olduğunu ve borç olarak verilen paraların aynının değil mislinin vakfa geri dönmesinin bir mahzur teşkil etmeyeceğini söyleyerek, kendi fetvasını savunmuştur. Çivizâde'nin fetvası ile para vakıflarına gelen yasak, 1545'te şeyhülislam olan Ebussuûd Efendi'nin girişimi ile 1548'de yine bir fermanla kaldırılmıştır. Ancak İmam Birgivi (ö. 1573), 1572 yılında Ebussuûd Efendi'nin fetvasına karşı bir risale kaleme almışsa da para vakıfları ile ilgili uygulama, sonraki dönemlerde de bu fetva yönünde devam etmiş ve kanun haline gelmiş; Osmanlı sultanları tarafından da onaylanmıştır (Kurt 1996: 12-14; Özcan 2003: 33-36, 47-50). Ebussuûd Efendi, para vakıflarının geçerliliğini onaylayan hüccette faiz ödenmesine atıfta bulunmamış; onun yerine, yaygın bir kullanım alanı bulan ve vakfiyelerde paranın işletilmesi için kullanılan *mu'amele-i şer'iyye* olunması ifadesini kullanmıştır (Yediyıldız 1986: 159).

Menkul ve gayrimenkul malların vakfedilmesinde “ebedîlik (süreklilik)” niteliği esas alındığı için nakit paranın vakfa konu olup olamayacağı hususu, yukarıda da belirtildiği üzere gerek Osmanlı döneminde gerekse günümüzde tartışma konusu olmuştur. Nakit paranın doğrudan tüketilme yoluyla tasarruf edilebilmesi ya da ticaret işine yatırılrsa bile zarar riskinin bulunması yüzünden “süreklilik” niteliğini taşımadığı görüşü daima taraftar bulmuştur. Ancak bu problem, Şeyhülislam Ebussuûd Efendi'nin nakit parayı taşınır

mal (menkul) kapsamına alıp, İmam Muhammed'in "teâmül (örf) kriteri"ne bağlaması ile resmi çözüme kavuşturulmuştur (Döndüren 1998b: 64). Osmanlı döneminde kurulan para vakıfları, genellikle menkullerin de vakfedilebileceğini savunan İmam Züfer'in görüşüne dayandırılmıştır. Buna göre para vakfı kurmak isteyen bir kimse, kadıya müracaat ettiğinde; kadı, İmam Züfer'in görüşüne göre vakfın caiz olduğuna, İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşüne göre de sıhhat ve lüzumuna karar vererek, vakfi tescil etmiştir. Bu uygulama ile bir vakfın kuruluş prosedürü tamamlanmış olurdu (Kurt 2010: 10).

Vakıf Paraların İşletilmesi

Vakıfların elinde toplanan paralar, vakıf senetlerinde (vakfiyelerinde) belirlenen esaslar çerçevesinde kullanılırdı. Nitekim para vakfına ilk defa mutlak olarak fetva veren İmam Züfer, bu gibi paraların *mudârabe* (emek-sermaye ortaklığı) veya *bidâa*¹ (vakıf paranın meccanen işletilmesi) yoluyla işletilmesini, elde edilecek gelirin vakfın hayır yönüne harcanmasını istemiştir (Döndüren 1998b: 65-66). Vakfiyelerde belirtildiği üzere vakfın asıl malı (sermayesi), mütevellî tarafından işletilmekte ve elde edilen gelir, vakfın kuruluş amacına yani şartlarına göre harcanmaktadır. Vakıf paranın nasıl işletileceği konusu vakfiyelerde genellikle istiğlâl (bir malın gelirinden yararlanma, galleden yararlanma), istirbâh (kâr istemek), murâbaha (peşin alım, taksitle kârlı satım) olunmak ya da fâideye verilmek şeklinde yer almış; bununla da vakıf paranın gelir (galle, rıbh, fâide) getirecek şekilde işletilmesi amaçlanmıştır. Burada yetki ve tercih, günün şartlarına göre mütevellîye bırakılmıştır. Vakfiyelerde genellikle vakıf paranın muamele ya da mu'amele-i şer'ıyye² ile istiğlâl ve istirbah olunması istenmiştir. Yaygın bir işletme usulü olan bu uygulama, özellikle Osmanlı döneminde, yukarıda da değinildiği üzere Çivizâde ve Birgivî tarafından da eleştirilmiş ve faize açılan bir kapı

1 Vakıf parayı Allah rızası için belli bir süre işletip, ana paranın ve kârın tümünü vakfa geri vermektir.

2 Mu'amele-i şer'ıyye dinî esaslara uygun işlem demektir. Bu işlemde amaç, finansman açığı bulunana istediği finansmanı sağlamak ve finansmanı sağlayan kimsenin de doğrudan faiz alması yerine bazı meşru işlemleri vasıta kılarak dolaylı yoldan kâr elde etmesini temin etmektir. Şöyle ki, ihtiyacı olan birine, vadesi belirlenmiş miktarda bir para karz-ı hasen (karşılıksız borç) olarak verilir. Bu akidde hiçbir faiz şartı bulunmamaktadır. Bu anlaşmaya ilaveten herhangi bir mal karz-ı hasenin vadesiyle aynı vadeye sahip bir satış sözleşmesiyle borçluya vadeli olarak satılır. Daha sonra satılan bu mal, satıcıya tekrar hibe edilir. Aynı gün yapıldıklarından dolayı karz, vadeli satış ve hibe akidleri birleştirilerek neticede karz verilen bir borçludan kâr görüntüsü altında bir fazlalık alınmaktadır. Osmanlı döneminde para vakıfları tarafından yaygın olarak bu usul uygulanmıştır. Bk. İshak Emin Aktepe, *İslam Hukûku Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık*, Erkam Matbaası, İstanbul 2012, s. 64.

olarak değerlendirilmiştir (Özcan 2003: 53). Mütevellilerin, teorik kitaplar da paranın işletilme usulü arasında yer alan mudârebe, müşâreke (tarafların emek-sermaye ortaklığı) ve bidâa gibi usuller yerine, daha çok mu'amele-i şer'iyeyi tercih etmeleri, riske girmeme, güvensizlik ortamı, vakıf parayı zâyi etme gibi düşüncelerden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Vakıf paralar Osmanlı iktisadi hayatında önemli bir kredi ve finans kaynağı olmuştur. Bu paralardan elde edilen kazanç, vakıf kurucularının belirledikleri hayır işlerine harcandığı gibi, çeşitli kamu hizmetlerinin yerine getirilmesini de sağlamıştır. Nakit para vakfedenler genelde paranın; “rehn-i kavî (kuvvetli rehin ve teminat) ve kefil-i melî (borcu ödeme gücüne sahip kefil)” veya “ikisinden biri” ile “ona on bir buçuk hesabı ile mu'amele-i şer'iyeye ve murâbaha-i mer'iyeye ile bâ-yed-i mütevellî beher sene alâ vec-hi'l-helâl istirbâh ve istiğlâl oluna” şeklinde formüle edilen bir usulle işletilmesini şart koşmuşlardır (Yedi yıldız 1986: 159; Tabakoğlu 2005: 93). Mu'amele-i şer'iyeye konusundaki en önemli sınırlama muamele oranları üzerinde olmuştur. Değişik tarihlerde farklı oranların tespit edildiği görülmekle birlikte, daha çok ona on bir (%10) oranı ile muamele olunması fermanlara konu olmuş, fazlası yasaklanmıştır. Ebussuûd Efendi'nin bir fetvasında da 1536 yılı sonlarında, kadıların muamele işlemlerinde ona on bir buçuktan (%15) fazlaya hükmetmemeleri istenmiştir (Özcan 2003: 59). Vakıf paralarının muamele oranı, zaman içinde çeşitli farklılıklar göstermiş ve %10 ilâ %20 arasında değişmiş; ancak genelde bu oran ona on bir ya da ona on bir buçuk (%10-15) olarak gerçekleşmiştir.

Vakıf Paranın Kullanılma Şartları

Dinî, sosyal, ekonomik ve idari yönünün kimi zaman birlikte kimi zaman da farklı şekillerde tartışıldığı vakıf para uygulaması, Osmanlı döneminde kurulan vakıflar içinde ayrı bir yere sahipti. Vakıf kurucuları (vâkıflar/vâkıfeler), hukukî mercilere tescil ettirdikleri vakfiyelerde, bir taraftan yapmayı amaçladıkları hayır, hasenat ya da tesis ettikleri hayrat hakkında bilgi verirken, diğer taraftan da vakfedilen gayrimenkul akarın ve menkulün kullanım ve işletilme şartlarını açıklamışlardır.

Genel olarak bir vakfiye düzenlenirken kurulan vakfın dinî ve hukukî gerekçeleri aşağı yukarı birbirine benzer surette kayıt altına alınır ve vakıf tescil edilirdi. Osmanlı döneminde kurulan vakıflar içinde vakfedilen paranın kullanılma şartları arasında yer alan “rehn-i kavî ve kefil-i melî yahut

ikisinden biriyle” formülasyonu, bir nevi kullanıma / işletilmeye verilen paranın geri dönmesi ve vakıf gelirin devamlılığı açısından oldukça önemlidir. Bazı vakıf kurucuları vakıf paranın kullanılmasında ile ilgili şartlarını daha da geniş tutarak vakfiyede önerilen oranın noksanına ve fazlasına verilmemesi, muamelenin vadesinin bir yıldan fazla olmaması, başka şehirdekilere verilmemesi, mütevellî tarafından paranın şehir dışına çıkartılmaması, yerliye, yeniçeriye, kadıya, seyahat edenlere, denizlerde dolaşanlara, işsiz olduğu bilinenlere ve hileli işlerle ilgisi olanlara verilmemesini istemişlerdir.³

Vakfedilen paraların işletilmesi, vakıf kurucularının her birinin ayrı ayrı belirledikleri birtakım şartlara bağlıydı. Vakıf paraların “mu‘amele-i şer‘iyye” yoluyla işletilmesi zaman zaman İslam hukukçuları/âlimler arasında sert tartışmalara neden olmasına rağmen, yaygın bir şekilde paranın vakfedilmesine ve belirtilen yöntemlerle işletilmesine devam edilmiştir. Para vakıflarının ihtiyacı olanları yüksek faiz hadleriyle tefecilik yapanların ellerinden kurtardığı ve onlara uygun şartlarla kredi sağladığı görüşü de yaygındır. Üstelik para vakfedenlerin genellikle idareci sınıfa mensup olmaları hatta şeyhülislamlardan para vakfedenlerin vakfiyelerine, vakıf paranın “mu‘amele-i şer‘iyye” ile işletilmesi şartını koyanların dahi olması bu işin bilinçli olarak yapıldığı düşüncesinin oluşmasına neden olmuştur (Yediyıldız 1986: 159; Şimşek 1985: 217).

Vakfiyelerde genel olarak vakıf gayrimenkullerle, menkul malların nasıl işletileceği, gelirlerinin ne şekilde değerlendirileceği ve bunların nasıl tahsil edileceği açık bir şekilde belirtilir. Bu çalışmada Osmanlı döneminde Rumeli’de kurulan vakıflardan, nakit para vakfeden vakıf kurucularının bu paralar işletilirken nelere dikkat edilmesi gerektiği ve kimlere bu paraların verilmesi ya da verilmemesi yönündeki şartları/görüşleri örnek bazı vakıflar üzerinden aktarılacaktır. Hemen hemen bütün para vakıflarında yer alan ve birbirine benzeyen klişeleşmiş ve bir formüle dönmüş olan “rehn-i kavî veya kefil-i melî ya da ikisinden biri” gibi şartların yer aldığı örneklere bu çalışmada pek yer verilmeyecektir. Zaten formüle dönüşen bu şart bütün para vakıflarında mevcuttur.

3 Tahsin Özcan, İstanbul Üsküdar’da kurulan Tavaşi Hasan Bey b. Abdullah Vakfı’nın şartları arasında; “seyahat eden, denizlerde dolaşan, işsiz olduğu bilinen, hileli işlerle ilgisi olan kişilere mu‘amele-i şer‘iyye verilmekten ihtiyatla sakınılmalıdır ki vakfedilen paraya herhangi bir zararı gelmesin” ifadelerinin yer aldığını belirtmektedir. Bk. Özcan 2003: 134-135.

• Sadrazam Arnavut Kara Ahmed Paşa Vakfı⁴

Kanuni döneminin sadrazamlarından olan Kara Ahmed Paşa, yaklaşık iki yıl bu görevde kalmış; 13 Zilkade 962/29 Eylül 1555 günü Divan toplantısı için geldiği Topkapı Sarayı'nda ansızın idam edilmiştir. İstanbul Topkapı'da sağlığında inşasını başlattığı cami, medrese, sıbyan mektebi, çeşme ve türbeden oluşan külliyesi, ancak ölümünden sonra tamamlanmıştır (Emecen 2001: 357-358; Eyice 1989: 115-116).

Sadrazam Kara Ahmed Paşa, yukarıda belirtilen hayratı için 2 Ramazan 962/ 21 Temmuz 1555 tarihinde bir vakfiye tanzim ettirmiş ve bu vakfiyede; vakfettiği 65 kalem gayrimenkul akar ve **300.000 gümüş dirhem (akçe)** paranın kullandırılması ve işletilmesi ile ilgili oldukça detaylı şartlar kayıt altına almıştır.

Sadrazam Kara Ahmed Paşa vakfettiği paranın faiz (riba) ve fesat şaibesinden uzak bir şekilde senede onu on bir hesabı yani %10 ile şer'î usullere göre işletilmesini; vakıf paranın ödemeye gücü yetenlerle muamele olunmasını; kuvvetli rehin ve zengin/mallı kefil uygulamasına ilave tedbir olarak yolculuk yapanlara özellikle denizlerde yolculuk yapanlara (sefer ehline), küberaya, kötü nam salmış fesat ehline ve müsrif kimselere, okuma kabiliyeti olan talebeye -onları ticarete alıştırmamak için-, sâdât zümresine (seyyidlere), halk arasında israfı ile meşhur olan kimselere verilmemesini vakıf şartları arasına koydurmuştur. Vakfın menkul ve gayrimenkullerinden elde edilen gelirle yeni akarlar alınması da ayrıca vakfiyede yer almıştır.⁵

4 VGMA, Defter: 618/1, Sayfa: 36, Sıra: 10.

5 ".... Ribâ ve fesâd şâibesinden ânî olarak senede her on dirheminin ribhi fazla ve noksan olmayarak on dirhem in öşür yani dirheme bir dirhem olmak üzere istiğlâl-i şer'îyye istirbâh-ı mer'îyye ile istirbâh olunmasını ve ancak istenildiğinde te'diyeye ve müddetinin hulûlünde ifâya kadîr kimselerle mu'amele olunmasını ve bunlardan kuvvetli rehin ve mallı kefil alınmasını zaruret zamanında veya icâb-ı hâle göre yalnız kefil ile iktifâ olunmamasını ve sefer ehline ve bi'l-hassa denizlerde sefer edenlere ve küberâ ve ehl-i haşmete ve ehl-i fücûr ve isrâfî ve ehl-i istidâd bulunan talebe zümresine ve sâdât fırkasına ve nâs arasında iflâs ve mekrûhiyle ile meşhûr olanlara verilmemesini şart kıldı ve mu'teber ve mergûb mahallerde istiğlâl ve intifa'a kâbiliyetli akâr bulunur ise meblağ-ı merkûmun hepsi veya bulunduğu kadar ba'zısı ile ve nâzırın ma'rifeti ve hâkimin re'yi ile mütevellînin akâr almasını şart kıldı...".

- **Defterdar Abdüselam Efendi Vakfı⁶**

Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatının ilk yıllarında yaklaşık bir yıl baş-defterdarlık görevinde bulunan Defterdar Abdüselam Efendi, 931/1525 yılında bir vakıf kurmuştur.⁷ Abdüselam Efendi bu vakıf için düzenlediği vakfiyede; Küçükçekmece'de, İstanbul'da, İzmit'te ve diğer bazı mahallerde yaptırdığı mescit, mektep, medrese, tabhane, kervansaray gibi çeşitli hayratı için farklı yerlerdeki çok sayıdaki gayrimenkul akaratı ile **sahih altından 10.000 dinar ile 400.000 gümüş dirhemi** vakfetmiştir. Vâkıf Abdüselam Efendi vakfettiği altın ve gümüş paraların İstanbul Bedesteni'nde veya Yedikule'de ya da telef olma ihtimali olmayan bir yerde Rumeli Kazaskeri ve İstanbul Kadısı ile vakfın müteveli ve nazırının mühürüyle hıfz olunmasını istemiştir. Vâkıf ayrıca paraların nema için verilmemesini, vakıf akar veya hayrata herhangi bir sebeple ziyan gelirse yenilerinin daha muhkem ve öncekinden daha güzel bir şekilde yapılmasını, eğer akar ve hayrata bir zarar gelmezse bu paranın diğer akarlardan elde edilecek gelirle birlikte İzmit'te ve diğer yerlerde vakfın kiracısı olan esnafa sermaye olarak on dirheminin bir dirhem ile “mu'âmele-i şer'iyeye ile ki rehn-i kavî ve kefil-i melî veya ikisinden biriyle istirbâh olunmasını”, yine gelirden artan olursa onunla değeri hiçbir zaman düşmeyecek sahîh altın alınmasını, bu altınların karşılığı 20.000 dirheme ulaştığında bu miktarın muhafaza edilmesini artanı ile revaç ve rağbet gören yerlerden vakıf için ev ve dükkan satın alınmasını vakıf şartları arasına aldırılmıştır.

- **Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfı⁸**

Yemen fatihi Koca Sinan Paşa'nın oğlu olduğu ileri sürülen Kaçanikli Mehmed Paşa tarafından Üsküp'te cami, türbe, mektep, kütüphane ve zaviyeden oluşan ve hiçbirini günümüze ulaşmayan bir külliye yaptırmıştır. 1631'de vefat eden Mehmed Paşa, Rumeli beylerbeyliği ve birçok yerde valilik yapmıştır (Özer 2001: 50). 10 Şaban 1017 / 19 Kasım 1608 tarihinde başta Üsküp ve Kaçanik olmak üzere birçok şehir ve kasabada arazi, değirmen,

6 Defterdar Abdüselam Efendi (Çelebi) Mısır'ın fethinden sonra İstanbul'a getirilip maliye işlerinde istihdam edilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman zamanında 931-932/1524-1526 yılları arasında yaklaşık bir yıl başdefterdarlık yapmıştır. (Danişmend 1971: 248). Abdüselam Efendi 931/1524 yılında İzmit'te Mimar Sinan'a bir imaret (cami) yaptırmıştır. (<http://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kocaeli/gezilecekyer/abdusselam-maret-camii> [Erişim tarihi 22.11.2017].

VGMA, Defter: 747, Sayfa: 409, Sıra: 278.

7 Vakfiyede Abdüselam Efendi'nin babasının adı Abülallam olarak verilmiştir. Vakfiye Gurre-i Receb 931/15 Nisan 1525 tarihlidir.

8 VGMA, Defter: 633, Sayfa: 21, Sıra: 11.

dükkân gibi gayrimenkullerle, değeri 1.200.000 akçe eden 10.000 altın (guruş) nakit para vakfetmiştir.

Kaçanikli Mehmed Paşa vakfettiği paranın helal bir yolla, onu on bir hesabı ile işletilmesini; paranın kuvvetli rehin ve zengin kefile verilmesini; seyyidlere, kadınlara, geri ödeme imkânı olmayanlara verilmemesini; tüccardan mal, mülk sahibi kimselere verilmesini, bunların dışındakilere verilmemesini istemiştir.⁹

- **Mustafa Bey oğlu Ahmed Bey Vakfı¹⁰**

Kefe Sancağı'ndan mütekaid olan Mustafa Bey oğlu Ahmed Bey 1007/1599 yılında¹¹ 1.000.000 akçe para ve Malkara kasabasındaki 98 dükkânın da aralarında bulunduğu çeşitli gayrimenkullerini, aynı kasabada kendisinin tamir ettirip camiye çevirdiği Kaya Bey Mescidi ve yanında yaptırdığı zaviye diğer hayratı için vakfetmiştir. Kefe sancağının mütekaid sancakbeyi Ahmed Bey, vakfettiği paranın mütevellî tarafından kuvvetli rehin ve zengin kefile, bazen ikisi bir arada, bazen tek başına olmak üzere kullandırılmasını; onu on bir hesabı (%10) üzere şer'î usule uygun, helal bir yolla işletilmesini; kadınlara, sipahilere, yeniçerilere ve her türlü sefer ehline verilmemesini; ödemelerde ortaya çıkacak zararın da mütevelliden tazmin edilmesini istemiştir.¹²

- **Kethüdazâde Mehmed oğlu Mustafa Bey Vakfı¹³**

Edirne Vilayeti'nin Tekfurdağı (Tekirdağ) Sancağı'na bağlı Hayrabolu Kazası'nın Kara Yahşi Mahallesi'nden Kethüdazâde Mehmed oğlu Mustafa Bey, 15 Safer 1100 / 9 Aralık 1688 tarihli vakfiyesinde, 2.500 esedî guruşu, kasabasında yaptırdığı cami, medrese ve tekkenin giderleri ve çeşitli hayır faaliyetleri için vakfetmiştir. Mustafa Bey vakfiyesinde, vakfedilen paranın

9 "...Meblağ-ı merkûmeyi alâ vechi'l-helâl onu on bir hesabı üzere rehn-i kavî veya kefil-i melî veya ikisinden biri ile alâ mâ-yaktezil-hâl istirbah ve istiğlal olunub sâdât kudât ve bi'l-cümle tahsili ve habsi mümkün olmayan kimesnelere verilmeyüb ehil tüccardan ni'am ve mütemevvil kimesnelere verile âhara verilmeye ..."

10 VGMA, Defter: 630, Sayfa: 869, Sıra: 542.

11 Vakfiye, Evâil-i Zilkade 1007 / 26 Mayıs-5 Haziran 1599 tarihidir.

12 "...Meblağ-ı merkûm mütevellîsi yediyle rehn-i kavî ve kefil-i melî veyâhûd muktezâ-yı hâl üzere ikisinden birisi ile her senede onu on bir hesabı üzere ale'l-vechî'ş-şer'î'l-helâl ve istirbâh ve istiğlal olunub meblağ-ı vakf-ı mezbûrdan kuzât ve sipâh ve yeniçeri ve bi'l-cümle sefer ehlerinden kimesneye vakif akçe virilmeye eğer virilüb zarar müterettib olursa mütevellîden tazmin itdirile..."

13 VGMA, Defter: 623, Sayfa: 151, Sıra: 161.

her sene onu on bir buçuk hesabı üzere (%15), şer'î kurallara uygun ve helal bir yolla mütevellî tarafından işletilmesini, vakıf paranın güç ve iktidar sahibi tüccar ve zengin kimselere verilmesini; rehinsiz ve kefilsiz muamele yapılmamasını, fesat ehline, hilekarlara, işi gücü olmayanlara, kadınlara ve zayı olma ihtimali olan yerlere verilmemesini istemiştir.¹⁴

• **Abdullah oğlu Gazanfer Bey Vakfı¹⁵**

Vakfı kurduğu tarihte Menteşe valisi olan Abdullah oğlu Gazanfer Bey 978/1571 yılında¹⁶ 200.000 dirhem (akçe) parayı, Rodosçuk'ta Emir Sinâ-nüddin'in inşa ettiği camide Kur'an-ı Kerim tilaveti, Ata Deresi üzerindeki su yolu ile Köse İlyas Vadisi üzerindeki köprü'nün bakımı ve evlatları için vakfetmiştir. Gazanfer Bey vakfettiği bu paranın, "ribâ ve fesattan ârî mu'tâd olan istiğlâl ve şer'î mu'amele ile istiğlâl edilmesini" şart koşmuştur. Vâkıf ayrıca vakfedilen paranın her on dirheminin ribhinin (kârının) ve nemâsının noksansız bir dirhem olması (%10) ve bu muamelenin hıyanetten kaçınan, istikamet ve diyanet sahibi, harama meyletmeyen, günah işlemekten sakınan, hizmetini kusursuz yerine getiren ve kendisinin yapması vacip olan şeyleri ihmal etmeyen bir mütevellî tarafından yapılması; bu muamelenin ödemeye kudreti ve kuvveti olanlarla yapılması, zamanı geldiğinde borcun uzatmaksızın tahsil olunması, borç alan kimseden kuvvetli ve zengin kefil alınması veyahut iktizâ-yı hâlê göre ikisinden biri ile iktifa olunması istenmiştir.

• **Mehmed Ağa oğlu Sirozlu Hacı Mustafa Ağa Vakfı¹⁷**

Rodosçuk'un Hacı İsa Mahallesi'nden Eski Edirne Bostancıbaşı Mehmed Ağa oğlu Sirozlu Hacı Mustafa Ağa 4.000 akçeyi, eşi Rukiye Hanım da 500 guruşu ve şehirdeki çeşitli dükkanlarla, evinin de bulunduğu gayrimenkulleri, şehir merkezindeki Câmî-i Vasat ve başka yerlerdeki hayratı için 14 Şevval 1163 / 16 Eylül 1750 tarihinde vakfetmiştir. Hacı Mustafa Ağa vakfettikleri paradan 4.000 akçenin mütevellî tarafından "mürâ'ât-ı şerâit-i devr-i şer'î ile ilzâm-ı ribh-i mer'î" yani şer'î kurallara ve uygulamada olan kâr

14 "... Meblağ-ı mezbûr her senede onu on bir buçuk hesabı üzere ale'l-vechî'ş-şer'î'l-helâl mütevellî-i vakf yedinde istirbâh ve istiğlâl olunub kâsib-i zî'l-iktidâr ve tâcir-i nâ-medâr ve ehl-i gınâ kimesnelere virilüb bilâ-rehn-i kavî ve kefil-i melî virilmeyüb ve ehl-i fesâd ve hîle ve bî-kes ve bî-amel ve nisâ tâifesine ve bî'l-cümle zâyi' ihtimâlî olan yerlere virilmeyüb vech-i meşrûh üzere mu'amele olundukdan sonra..."

15 VGMA, Defter: 2105, Sayfa: 230-235, Sıra: 148.

16 Vakfiye Evail-i Şevval 978 / 26 Şubat-7 Mart 1571 tarihlidir.

17 VGMA, Defter: 628, Sayfa: 487, Sıra: 254.

elde etme şartlarına riayet edilerek, eşinin 500 gurusunun da yine mütevellî tarafından “rehn-i kavî ve kefil-i melî ve lede'l-emni ve'l-vüsûk ikisinden biri ile onu on bir buçuk hesâbı üzere alâ-vechi'l-helâl” olarak işletilmesini istemiştir. Vakıf paraya talip olanların “beşerelerinde (dış görünüşlerinde) sıdk ve emânet zâhir ve sîmâlarında iffet ve diyânet (dindarlık) bâhir (aşıkâr) olan kimesneler” olmasına dikkat edilmesi şartlar arasında yer almıştır.

- **Hasan Paşazâde Hacı Mehmed Bey oğlu
Reşid Osman Bey Vakfı¹⁸**

Eğriboz'dan Hasan Paşazâde Müderris Hacı Mehmed Bey oğlu Reşid Osman Bey 2.000 gurusu parasını, Eğriboz'un Kızılhisar Kasabası'nda inşa ettirdiği caminin masrafları ve görevlilerinin ücretleri için 5 Cemâzîyelûlâ 1218 / 23 Ağustos 1803 tarihinde vakfetmiştir. Reşid Osman Bey vakfettiği paranın; “hasbemâ ceret bihi'l-âde (adet olduğu üzere) onu on bir buçuk hesâbı üzere istirbâh” olunmasını, elde edilen gelirin yaptırdığı camiye tahsis edilmesini ve buradaki mürtezıkaya verilmesini şart koşturmuştur. Vâkıf ayrıca vakıf paranın mütevellî tarafından taliplerine verilirken uyulması gereken şartları da müflis, zayıf karakterli, kötü ve şerli kimselerden uzak durulması, iki yüzlü ve borcunu savsaklayanlarla muamele edilmemesi; kendisine güvenilen ve itimat edilen kimselere kuvvetli rehin ve zengin kefil ile, ihtiyaç duyulduğunda ikisinden biri ile vakıf paranın zimmet edilmesi, sene başında muamelenin yenilenmesi ve bu işin şahit tutularak tescil edilmesi şeklinde belirlemiştir.¹⁹

- **Midilli'de İbrahim Kaptan Vakfı²⁰**

Midilli Şehri'nin Çavuş Mahallesi'nden İbrahim Kaptan, bir kısım gayri-menkul ile 62.000 akçe parasını çeşitli hayır işleri için Gurre-i Receb 1035 / 29 Mart 1626 tarihinde vakfetmiştir. Vâkıf İbrahim Kaptan vakfettiği paranın işletilmesini, her sene onu on bir buçuk akçe (%15) hesabı üzere mütevellî tarafından “mu'âmele-i şer'iyye ve murâbaha-i mer'iyye” yoluyla “mu'âmele” ve “murabaha” olunmasını istenmiştir. Vakıf paranın kimlere verilmesi ve muamele yapılacak kişilerde aranacak özellikler de vakfiyede belirtilmiş-

18 VGMA, Defter: 579, Sayfa: 187-189, Sıra: 94.

19 “Müflisin ve eşrâr-ı za'ifü'l-hâl ile mu'âmeleden ihtirâz idüb takallüb ve mûmâta ashâbına virmeyüb mevsûkun-bih ve mu'temedün aleyh olanlara rehn-i kavî ve kefil-i melî ve vakt-i hâcetde ikisinden biri ile zimmet idüb re's-i senede tecdîd-i mu'âmele ve işhâd (ve tescilde kusûr eylemeye...”

20 VGMA, Defter: 988, Sayfa: 179, Sıra: 85.

tir. Buna göre, yüzlerine bakıldığında emanet ehli oldukları anlaşılan, hal ve hareketleri ile istikamet sahibi oldukları belli olan, zengin ve güç sahibi tüccar ile muamele yapılması; faizle iş yapan, heva ve hevesinin peşinde koşan, fakir, müflis, misafir, kadı, müderris, divan erbabı (devlet adamı), sultanın askerleri, seyyidler (sâdât), kadınlar ve bilcümle vakıf malı zayı etme ihtimali olan kimselerden ve yerlerden olabildiğince uzak durulması, kuvvetli rehin ve zengin kefil ile ya da ikisinden biri olmayınca kimseye verilmemesi istenmiştir.²¹

SONUÇ

Osmanlı döneminde dinî, sosyal ve hayrî bir gaye için kurulan vakıflar, toplum hayatında oldukça önemli bir yere sahip olmuş; ülkenin hemen hemen her bölgesinde, en ücra kasabasından, başkentine kadar sundukları hizmet ve sağladıkları ekonomik imkanlarla halkın refah seviyesinin gelişmesine katkı sağlamışlardır. Osmanlı döneminde kurulan vakıflar içinde para vakıfları ayrı bir yere sahiptir. Bu vakıflar, VIII. yüzyıldan itibaren meşruiyet tartışmalarına konu olmuş; zamanla uygulamada ulaşılan tecrübe ile XVI. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı topraklarında, özellikle Rumeli’de çok geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Ya tek başlarına ya da bir akara bağlı olarak vakfedilen vakıf paralar, bir taraftan gelirlerinin tahsis edildiği hayrî yönüyle, diğer taraftan da mütevellileri tarafından muamele olunma / işletilme usulleriyle uzun süre Osmanlı toplumunda kabul görmüş, kendine yer bulmuş, kredi ve finans sektöründe denge unsuru olmuştur.

Vakıf kurucuları bir vakfî kurarken vakfettikleri hayrat ve onu ayakta tutacak menkul ve gayrimenkul gelirlerle ilgili birtakım şartları, vakfın senedi olan vakfiyelerde kayıt altına aldırılmışlardır. Pek çok vakfiyede şehirden şehre, hatta her yerleşim biriminde farklı şekilde karşımıza çıkan, bazen vâkıfın şahsından, bazen yaşadığı dönemden kaynaklanan özel şartlar yer almıştır. “Vâkıfın hükmü şârînin hükmü gibidir” kaidesinde de olduğu gibi vakıf kurucuları, kurdukları vakfın devamlılığını / sürekliliğini sağlamak, vakfettikleri

21 “... Derâhim-i menkûde-i mevkûfe ale’l-vechî’l-helâl istirbâh ve istiğlâl için her sene onu on bir buçuk akçe olmak hesabı üzere mütevellî-i vakf yediyle mu’âmele-i şer’iyye ve murâbaha-i mer’iyye tarîki üzere mu’âmele ve murâbaha olunub bir bir kimesneye virilmek lâzım geldikce simâlarında âsâr-ı emânet-zâhire ve beşerelerinde envâr-ı istikâmet-bâhire olan tüccâr-ı kaviyyü’l-iktidâr ve ehl-i zâd ve yesârla mu’âmele olunub muhâlatâ-i ribâ ve âsâr-ı nevâdan ve mu’âmele fakir ve müflis ve müsâfir ve kâdî ve müderris ve sâir erbâb-ı divân ve cüyûş-i sultân ve sâdât ve nisvân ve bî’l-cümle zâyi’i mâl ihtimâlî olan yerlerden kemâl-i meritebe ve nihâyet derecede hazer idüb rehn-i kavî ve kefil-i melî ve yâhûd ikisinden biri olmayınca bir ferde akçe virilmeyüb

hayrat, akarat ve paraları muhafaza altına almak için bu şartları kaleme almışlar/aldırmışlardır. Vakfiyelerde yer alan şartlar, bir nevi o vakfın tüzüğü, işletme yönetmeliğidir.

Yukarıda örnek olarak ele alınan vakfiyelerde de görüldüğü üzere vakıf kurucuları, vakfettikleri paranın miktarının az ya da çok olmasına bakmaksızın, farklı amaçlarla kurdukları vakıflarda, vakfettikleri paraların kullanılması ile ilgili çeşitli şartları ortaya koymuşlardır. Rehn-i kavî ve kefil-i melî yahut duruma göre ikisinden biri ile vakıf paranın muamele olunması şartı hemen hemen her para vakfında karşımıza çıkmaktadır. Sefer ehline, sâdâta, yeniçeriye, kadıya, talebeye, misafire, yabancıya, müflise, kadınlara, kötü nam sahibi kimselere vb. vermeme veya vakıf para verilecek kişilerin özelliklerinin belirtilmesi gibi şartlara bazı vakfiyelerde rastlanmaktadır. Bu tür şartların vakfiyelerde yer alması, vakıf kurucusunun özel tercihi ya da daha önce yaşanan uzun tecrübelerden çıkarılmış bir sonuç olarak değerlendirilmek mümkündür. Vakıf kurucuları bu tür şartları ortaya koyarak, bir nevi vakıf paranın zayi olup gitmesinin önüne geçmeyi, vakfın asıl malını garanti altına almayı, vakfın ebedilik vasfını sürdürmesini amaçladıkları söylenebilir. Hiç şüphesiz vakıf paraların kullanılması / muamelesi esnasında vakıf kurucusunun mütevellilerden uymalarını istediği şartlar / kurallar sadece Osmanlı Rumeli'sindeki para vakıflarında karşımıza çıkmamaktadır. İstanbul'da ve imparatorluğun para vakfı kurulan her bölgesinde bu tür şartlarla karşılaşmak her zaman mümkündür.

KAYNAKÇA

a) Vakfiyeler

Sadrazam Arnavut Kara Ahmed Paşa Vakfı: VGMA, Defter: 618/1, Sayfa: 36, Sıra: 10

Defterdar Abdüselam Efendi Vakfı: VGMA, Defter: 747, Sayfa: 409, Sıra: 278

Kaçanikli Mehmed Paşa Vakfı: VGMA, Defter: 633, Sayfa: 21, Sıra: 11

Mustafa Bey oğlu Ahmed Bey Vakfı: VGMA, Defter: 630, Sayfa: 869, Sıra: 542

Kethüdazâde Mehmed oğlu Mustafa Bey Vakfı: VGMA, Defter: 623, Sayfa: 151, Sıra: 161

Abdullah oğlu Gazanfer Bey Vakfı: VGMA, Defter: 2105, Sayfa: 230-235, Sıra: 148

Mehmed Ağa oğlu Sirozlu Hacı Mustafa Ağa Vakfı: VGMA, Defter: 628, Sayfa: 487, Sıra: 254

Hasan Paşazâde Hacı Mehmed Bey oğlu Reşid Osman Bey Vakfı: VGMA, Defter: 579, Sayfa: 187-189, Sıra: 94

Midilli'de İbrahim Kaptan Vakfı: VGMA, Defter: 988, Sayfa: 179, Sıra: 85

b) Araştırma Eserler

- Çktepe, İ.E. (2012), *İslam Hukûku Çerçevesinde Finansman ve Bankacılık*, Erkam Matbaası, İstanbul.
- Çınar, H. – Koyuncu Kaya, M. (2015), *Vakıflar Kaynakçası*, VGM Yay., Ankara.
- Danişmend, İ. H. (1971), *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. 5, Türkiye Yay., İstanbul 1971.
- Döndüren, H. (1998a), *Günümüzde Vakıf Meseleleri*, Erkam Yay., İstanbul.
- Döndüren, H. (1998b), "16. Yüzyıl Kültürümüzde Finansman ve İstihdam Politikası", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 7/7, s. 63-64.
- Emecen, F. (2001), "Kara Ahmed Paşa", *DİA*, c.24, 357-358.
- Eyice, S. (1989), "Ahmed Paşa Külliyesi", *DİA*, c.2, s. 115-116.
- Gökbilgin, M. T. (1952), *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı, Vakıflar-Mükler-Mukataalar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul.
- Günay, H. M. (2012), "Vakıf". *DİA*, c.42, 475-479.
- İpşirli, M. (1991), "Avânz Vakfı". *DİA*, c. 4, 109.
- Koyuncu Kaya, M. (2014), "Vakıf Kurucusu Olarak Osmanlı Esnafı", *Vakıflar Dergisi*, 42, 35-50.
- Kurt, İ. (2010), "Para Vakıfları ve Davut Paşa Mahkemesi'nde Kayıtlı Para Vakfiyeleri", *Prof. Dr. Sacit Adalı'ya 65. Yaş Armağanı*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 179-214.
- Kurt, İ. (1996), *Para Vakıfları, Nazariyat ve Tatbikat*, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Özcan, T. (2003), *Osmanlı Para Vakıfları - Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği*, TTK, Ankara.
- Özer, M. (2001), "Kaçanikli Mehmed Paşa Külliyesi", *DİA*, c.24, 50.
- Şimşek, M. (1985), "Osmanlı Cemiyetinde Para Vakıfları", *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara.
- Tabakoğlu, A. (2005), "İslam Dünyasında Para ve Bankacılık Tecrübesi", *İktisat Tarihi- Toplu Makaleler-I*, Kitabevi, İstanbul.
- Yediyıldız, B. (1986), "Vakıf", *İslam Ansiklopedisi (İA)*, XIII, MEB Yay. 153-172.
- Yediyıldız, B. (2012), "Vakıf/Tarih". *DİA*, c.42, 479-486.